930

OUDHEIDKUNDIGE OPMERKINGEN.

DOOR

G. P. ROUFFAER.

(Met een tekst-illustratie.)

In onderstaande opmerkingen wordt een poging gedaan om op het gebied der Indische Oudheden eenige namen en feiten te verhelderen, die tot nog toe weinig meer dan klanken of op zich zelf staande gegevens waren gebleven.

1. *Bangka, het «Schip»-eiland.*

Aan verklaring van oude eiland-namen, zoo gewichtig voor onzen Indischen Archipel, is nog buitengewoon veel te doen. Dat Yawa, Djawa, Java, niet «Gierst» of «Gerst», maar *Rijst* beteekent, is in de laatste tien jaar door meer dan een erkend.¹ Dat Samoedra, Sumatra, het «*Oceaan*»-eiland beteekent, en te danken is aan de stad Samoedra aan de Pasei-rivier op Atjeh's Oostkust, wordt door niemand haast betwijfeld. Dat Broenai, Borneo (misschien zelfs ook Boni) zijn naam

¹ Zie deze stelling in mijn art. „Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497”, in Encyclopaedie van Ned.-Indië, IV (1905), p. 364. Het bezwaar dat Dr. ADRIANI hiertegen had doen gelden in zijn opstel „De naam der gierst in Midden-Celebes” (Tijdschr. Bat. Gen. LI, 1909, p. 367—373; vooral p. 372—373), gaf hem later aanleiding tot de volgende persoonlijke mededeeling dd. Posso, 22 Febr. 1910: „Het heeft mij onlangs voor het eerst getroffen, dat het Jav. sêkoel, Krâmâ van sêgâ [= korrelig gekookte rijst], in het Soendaasch het woord is voor *gierst*. Dit sêkoel is identisch met Mal. sêkoei, Minangkab. sakoei, sakoeai, sikoeai, sakoeih [verg. De Clercq & Greshoff, Plantkundig Wdb. voor N.-I., 1909, i. v. *Setaria italica* Beauv., de „tros-gierst”; vroeger geheeten *Panicum miliaceum* L.]. Zoo wordt dus in sêkoel bewaarheid, wat ge eenmaal in uw Encyclopaedie-artikel „Oudste Ontdekkings-tochten tot 1497” hebt nedergeschreven: „Maar deze „gerst” was *Rijst*”; immers sêkoel moet wel eene andere, althans meer algemeene beteekenis hebben gehad, dan de huidige in 't Jav., waarschijnlijk die van „voedsel”, zoodat zij van het eene voedsel op het andere kon overgaan, als het maar een zoo algemeen hoofdvoedsel was, dat het duidelijk genoeg met „voedsel” was aangeduid.”

Men vergelijke hiermee nog het analoog geval met Aneityumsch wah = „food or seed of all sorts” en de daarbij door Prof. Kern vermoede aequivalenten in Indonesische talen: bêras, enz.; zie Verspr. Geschr. V (1916), p. 254 en 261. Ook Skr. yava wordt in het verkorte Petersburger Wdb. (V, 1884, p. 131) vermeld als: „*Getreide*, in ältester Zeit vermuthlich mehlgebende *Körnerfrucht* überh.; in der Folge *Gerste*” (pers. meded. Dr. Krom).

dankt aan den *woeni*-boom (*Antidesma Bunius* Spreng.), die in 't Maleisch *běroenai* heet, kan moeilijk worden ontkend; ¹ de stad en staat Broenai (misschien het rijk Boni ook) kregen door deze soort boom hun naam, zoo goed als het oude landschap Aroe op Noord-Sumatra naar den *haroe*- of *aroe*-boom, den welbekenden *tjěmara* (*Casuarina equisetifolia* L.), heette; ² de suprematie van Broenai (het Poe-ni, later Boen-lai, der Chin. berichten van 960—1643) ³ gaf daarna den naam aan het heele eiland Borneo, evenals de stad Samoedra aan Sumatra. De naam van het vierde groote Archipel-eiland, Celebes, tart tot heden daarentegen elke gezonde verklaring.

Maar de naam van dat belangrijke eiland van de tweede grootte in Indonesië, Bangka, behoeft weer niet aan redelijken twijfel onderhevig te zijn. Het kan moeilijk iets anders beteekenen als «*Schip*»-eiland. En wel in dien naderen zin, dat hier aan de naar binnen (d. i. naar het O.) loopende West-kust een groote natuurlijke inbocht voor alle ouderwetsche scheepvaart bestond, tusschen Noord-Sumatra met Malaka eenerzijds, en Java anderzijds, waar men veilig kon liggen om water en brandhout in te nemen, te kalefaten, of een beteren moesson af te wachten; een natuurlijke groote reede tusschen Palembang's modderige Oostkust en de laag-geheuvelde Westkust van het eiland Bangka. Waar die «straat Bangka» dan ook zoowat halverwege van beide kanten was doorgevaren, bij de Měndoek-rivier (alias corrupt S. «Mundo»), is inderdaad de tot nog toe oudste gedateerde inscriptie van onzen geheelen Archipel gevonden (608 Çaka = 686 A. D.).

Hier dan moet het geweest zijn, dat de oude Indonesische zeeschepen die *bangka* of *wangka* heetten, thans beter bekend onder den genasaliseerden vorm *wangkang* ⁴, een pleisterplaats hadden, zoowat halfweg Java en de vele nauwe *sělat's* of «zee-straten» tusschen Karimoen, Bintan, en het eiland van Singapoera, de Dorado's van zeeroovers nog in de 16^e eeuw.

¹ Zie De Clercq & Greshoff, Plantkundig Wdb. voor N.-I., 1909, n° 257.

² Als boven n° 698.

³ De vraag of het *oudere* Chin. Po-lo — laat staan Po-li! — niet of wel gelijkwaardig is met Poe-ni, blijve hier ter zijde. Zie het laatst van EERDE in Tijdschr. Aardr. Gen. 2, XXX (1913), p. 506—516; en verg. Dr. SCHRIEKE, Het boek van Bonang (1916), p. 16—17.

⁴ Verg. Prof. Kern's „Fidji-taal”; verbeterd herdrukt in Verspr. Geschr. V (1916), i. v. Wangka 1, p. 96. — Een dergelijk, maar kleiner, „Schip”-eiland Bangka ligt aan den N. O. uithoek van de Minahasa.

2. *Parāwis in 608 Çaka (686 A. D.) = Bangka?*

De bedoelde inscriptie van 608 Çaka, door Prof. KERN behandeld in deze Bijdragen, dl. 67 (1913), p. 393—400, als de «Inscriptie van Kota Kapoer», vermeldt driemaal het woord *parāwis* te midden van een tekst, die geschreven is «in een tot nog toe geheel onbekende taal, die bij alle overeenkomst met het Maleisch op menig punt aanmerkelijk hiervan afwijkt en thans niet meer bestaat» (l. c. p. 400).¹

De eerste maal staat het in een weinig zeggend verband: *jang parumpahan parāwis*, door Prof. Kern vertaald als «de vervloeking (betrekkelijk) *Parāwis*» (p. 397); de tweede maal, helaas, met een waarschijnlijke uitbeitelings-fout: *di dalangnja bhāmi parāwis*, vertaald als «in de landstreek *Parāwis*», aangenomen dat er *bhūmi* had dienen te staan (p. 398); de derde maal het duidelijkst, waar gesproken wordt van: *jang wanuānja parāwis*, vertaald met «de bewoners van *Parāwis*» (l. c.).

De naam van het land «*Parāwis*», waar deze steen gevonden is geworden, met zijn «vloekbede» (*sumpah*) «bebeiteld» (*nipāhat*), blijft daarbij echter in het duister.

Toch geloof ik, dat een aannemelijke conjectuur gedaan kan worden. Is de landsnaam «*Parāwis*» niet een deftigheids-vernaming, een *krāmā*-vorm, van Oudjav. *parahwa*, *parahoe*, *prahoe*², ons «prauw»? Zoo ja, dan is dat «*Parāwis*» uit 608 Çaka een kanselarij-woord geweest voor het volkswoord *Bangka*, het «Schip»(-eiland); welk laatste scheepswoord, hoewel uit het eigen Maleisch verdwenen, voort is blijven leven in het Soembawaasch, het Bonerateesch, het Binongkoösch, het Tagalog en Bisaja. De mogelijkheid bestaat dan, dat het eiland *Bangka* in den mond der zeevarende Hindoe-Javanen omtrent 700 A. D. genoemd werd *Parahwa*; beide «Zeeschip».

Als tegenwoordig nog bestaande *krāmā*-vormen op *wis*, mag hierbij herinnerd worden aan Jav. *antawis* voor *antārā*; *awis* voor *anjang*, *arak*, *arang*, en zelfs *larang*; en vooral aan *Matawis* voor *Mataram*. Voor Sumatraansche landsnamen op *is*, denke men aan *Laïs*; *Bëngkalis* is wel = *bangka* + *alis*.

¹ Thans herdrukt in de Verspr. Geschr. VII (1917), p. 207—214. En zie daar op p. 207 de omschrijving van Dr. Brandes uit 1902: „in een soort Maleisch”.

² Voor *prahoe*, *parahoe*, *parahwa*, zie V. d. Tuuk, *Kawi-Bal. Wdb. IV* (1912), p. 58. Op p. 60a is eene verwijzing *parahwa* naar *prahoe* vergeten.

In dit verband moeten nog een drietal opmerkingen worden gemaakt.

De inscriptie van Kota Kapoer eindigt met de vaststelling, dat zij «is gebeiteld, op het tijdstip waarop het leger van Z. Maj. Widjaja getuchtigd (?) heeft 't Javaansche land dat niet onderdanig was aan Z. Maj. Widjaja» (nipāhat di welānjā jang wala Çrī Widjaja kaliwat manāpik jang bhūmi Djāwa tida bhakti ka Çrī Widjaja), p. 400 en 395; waarin slechts de vertaling van het werkwoord manāpik, dat in regel 4 van het opschrift reeds als tāpik'voorkomt, op gissing berust. Indien de landsnaam Parāwis inderdaad als een Krāmā-vorm van Parahwa = Bangka mag beschouwd worden, dan wordt de waarschijnlijkheid haast tot zekerheid, dat met «bhūmi Djāwa» niets anders bedoeld is dan het «(ei)land Java»; en *niet* het een of ander deel van het (ei)land Sumatra. Dit zou dan ook uitstekend overeenkomen met het feit, dat de twee in ouderdom op deze Bangka-inscriptie volgende gedateerde inschriften van den Indischen Archipel zijn: die van Tjanggal in Zuid-Kēdoe uit 654 Çaka, verheerlijkende de oprichting van een lingga door Vorst Sandjaja, evenzeer in Wenggi-karakters als de Kota-Kapoer-inscriptie; en die van Dinaja in Pasoeroehan uit 682 Çaka, in Oudjavaansche karakters, verheerlijkende de oprichting van een steenen beeld ter eere van den Ziener Agastya, den mythischen Apostel van Dekkhan, speciaal van de Tamil's.¹ En daar nu de steen-zelve, waarop de inscriptie gegrift is, bij het vinden na 12 eeuwen, een lichtelijk verweerde andesiet-pilaar bleek te zijn, welk gesteente op Bangka nergens voorkomt (dus van buiten moet zijn aangebracht), maar daarentegen het meest algemeene gesteente vormt op Java,² zoo is ook dit een versterking van de opvatting, dat met bhūmi Djāwa niets anders bedoeld kan zijn als het land van Java; *niet* Sumatra.

Een ongedachte versterking ligt voorts in de verrassende opmerking van den heer A. LAFEBER, dat van de twee inscripties

¹ Zie Dr. BOSCH in Tijdschr. Bat. Gen. Gen. LVII (1916), p. 410 vlg. En verg. Dr. G. A. GRIERSON in The Imperial Gazetteer of India, New edition, II (1908), p. 434: „Tradition refers the commencement of literature in the Tamil country to the Brāhman saint Agastya, the mythical apostle of the Deccan". — Over den Vorst Çrī Widjaja, zie nader p. 147 noot 1.

² Pers. meded. in 1909 van den mijnningenieur 1° kl. J. KOOMANS, die 8 jaar op Bangka verbleef. Zie reeds bij Prof. Kern, l. c. (1913), p. 393; of l. c. (1917), p. 207, met het aldaar toegevoegd facsimile der in-scriptie op p. 209.

van Gandasoeli (bij Parakan, N. W. Kêdœ), waarvan de eene gedateerd was 769 Çaka, de andere en meer uitvoerige ongedateerd *zich nog bevindt op een rotsblok ter plaatse*, (resp. n°s III en CV uit de Oudjavaansche Oorkonden-transcripties van Dr. BRANDES, ed. Dr. Krom; Verh. Bat. Gen. LX, 1913), met name de laatstgenoemde geschreven is in een *dergelijk soort oud-Maleisch* als de inscriptie van Kota Kapoer; zoodat men moet aannemen dat in de 8^e Çaka-eeuw *een kolonie van (Çivaitische) Maleiers* (nazaten van veroveraars, of krijgsgevangenen?) gevestigd is geweest nabij Parakan; d.w.z. aan den toegangsweg uit Kêdœ, over het zadel tusschen Prahoe en Sêṇḍârâ, naar den Diëng! ¹

De derde opmerking betreft den naam van de vindplaats Kota Kapoer, thans een verlaten veldstreek benoorden den middenloop van de Mëndoeck-rivier; ongeveer *tusschen* dien Noordoever en de plaats die op de kaart van Stemfoort en Ten Siethoff (uit. 1898, n° 11) «Pangkal Mundo», dus Pangkal(an) Mëndoeck, de «Aanlegplaats» der Mëndoeck-rivier, heet. ² Die plaatsnaam kan *niet* vertaald worden als «de Kamfer-veste», omdat er geen kamferboomen op Bangka groeien. Maar de naam beteekent eenvoudig «de Kalk-veste». Wanneer men zich te binnen brengt dat *kalk* (kapoer) en *hars* (gala-gala) de twee ingrediënten zijn waarmede de kielen van inlandsche vaartuigen worden bepleisterd, nadat de naden van de schepen met vezelbast zijn dicht-

¹ De heer LAFEBER stelt zich voor deze beide Malayiseerende inscripties afzonderlijk te vertalen en te behandelen. Naar zijne opmerking vertoonen evenzeer twee inscripties van den Diëng, n.l. die van 731 Çaka (Brandes, n° II), en de ongedateerde die begint met „Hulde aan Çiwa” (Brandes, n^o XCVI), zéér duidelijke sporen van een dergelijk „oud-Maleisch”; terwijl in de vermelde meer uitvoerige en nog ter plaatse aanwezige inscriptie van Gandasoeli de Diëng met name wordt genoemd in regel 11 („ḍihyang”).

Merkwaardig is, dat óók in de inscriptie van Adoman, boven bij den top van den Mërbaboe, uit 1371 Çaka (zie noot 1 op p. 148—149 hierna), een Malayisme nog voorkomt, met name *jang* = „die”, zooals Cohen Stuart in 1872 reeds opmerkte, en Prof. Kern toen erkende (Bijdr. Kon. Inst. 3, VII, p. 278).

² Over de juiste vindplaats van dezen steen kreeg ik in 1909 te Bandoeng persoonlijke nadere inlichtingen van den vinder in 1892, den heer J. K. VAN DER MEULEN; verg. Notulen Bat. Gen. 1893, p. 106—107 en 141. Over den in 1911 door den hoofdingenieur van het mijnwezen L. J. BOERS terzelfder plaatse gevonden tweeden steen met (zeer korte) inscriptie in Wenggi-karakters, zie Notulen 1911, p. 95, en 1912, p. 103. De heer VAN DER MEULEN was van 1888—94 als administrateur werkzaam bij de tinwinning op Bangka, met standplaats Soengei Sëlan; de vindplaats was „nabij de overblijfselen van een aarden wal” (Notulen, l. c.; waar v. d. MEULEN's naam echter niet blijkt).

gebreeuwd (di pakal; verg. poekoel; òns «breeuwen» beteekent «teeren»), dan is deze Kota Kapoer in de tegenwoordige wildernis van den middenloop der Mëndoeck-rivier weleer niets anders vermoedelijk geweest als eene echte «Pleister-plaats», in dubbel zin, voor Indonesische en wel vooral Javaansche, ouderwetsche zeeschepen (banawa, bangka, djong, parahwa, plawa);¹ waar men dus èn aanlegde èn die kielen «pleisterde», d. w. z.: *kale-faatte*.²

3. De Regentes-Vorstin Sîma in Kêdœ, 674—ca. 685 A. D.

In de Nieuwe Annalen der T'ang- of Thang-dynastie (618—906) is een zêér curieus bericht, dat op zichzelf al meermalen de aandacht heeft getrokken, o. a. van Prof. Kern en Prof. Veth, maar dat tot nog toe nimmer in verband werd gebracht met een paar andere zêér curieuze gegevens uit de inscriptie van Tjanggal (Zuid-Kêdœ) van 654 Çaka = 732 A. D.

Die Annalen, sprekend over het eiland «Ka-ling ook geheeten Dja-pa», dus *Java*,³ vertellen (naar de vertaling van GROENEVELDT, Notes, 1876, p. 14; of herdruk, 1887, p. 139—140):

«In 674 the people of this country took as their ruler a woman of the name Si-ma. Her rule was most excellent, even things dropped on the road were not taken up. The prince of the Arabs (Ta-zi), hearing of this, sent a bag with gold to be laid down within her frontiers: the people who passed that road avoided it in walking and it remained there for three years. Once the heir apparent stepped over that gold and Si-ma became so in-

¹ Over banawa, bangka, djong, en plawa (of palwa), zie resp. Van der Tuuk's Kawi-Bal. Wdb. IV (1912), p. 862, 1066, 435, en 246—247.

² Ons „kalefaten”, van Ital. *calefatare* (en *calafatare*), schijnt ôf terug te gaan tot Arab. *kalafa* = „met werk (*kilfa*) dichten”, stoppen met uitgeplozen touwwerk; ôf tot Lat. *calefacere*, het verhitten van de kiel; verg. Dozy & Engelmann, Glossaire, 2e éd. (1869), p. 376—377. Ons „pleisteren” beantwoordt in zijn actieve beteekenis geheel aan het Indon. bedekken van de kiel met kalk en hars, het „kalken” en daarna „harpuizen”.

³ „Ka-ling is also called Djapa,” — in de noot ook: „Djapa or Djapo” — „it is situated in the southern ocean, at the east of Sumatra and at the west of Bali. At its south it has the sea and towards the north lies Cambodja” (l. c. p. p. 13 of 138).

Uit de voorafgaande noten bij Groeneveldt blijkt, dat „Sumatra” hier vertaling is van Chin. Po-li (of Pa-li), en „Bali” van Chin. Dva-pa-tan (Dwapatan). Over „Po-li” verg. noot 3 op p. 139 hiervoor.

censed that she wanted to kill him. Her ministers interceded and then Si-ma said: «Your fault lies in your feet, therefore it will be sufficient to cut them off.» The ministers interceded again and she had his toes cut off, in order to give an example to the whole nation. When the prince of Tazi heard this, he became afraid and dared not attack her.»

Dit, op het eerste gezicht legendaire, verhaal heeft het groote voordeel afkomstig te zijn van ten deze geheel neutraal-Chineesche zijde, omtrent toestanden op Java en betrekkingen met de Tadjik's, d.w.z. Westersche Mohammedanen.¹ Dat hier met «Ka-ling» = Kalingga, en Dja-pa (of Dja-va, Dja-po), iets anders als Midden-Java bedoeld kan zijn, wordt buitengesloten door het jaar 674 A. D. dat door den Chin. tekst vast staat, en het jaar ca. 680 ($674 + x$ (klein wel) $+ 3$) dat door het verhaal wordt gesuggereerd als het jaar der wandaad van «the heir apparent», wien het de teenen kostte van zijn beide voeten. Of Groeneveldt «Ta-zi» terecht met «the Arabs» vertaalde, en of het niet juister ware geweest met «the Persians» te vertalen — Jav. djaran tedji is nog thans allereerst «een Perzisch paard» (uit Ormuz in den tijd der O. I. Compagnie als «Persiaensche paerden» verscheept), en daarna pas óók wel «een Arabisch paard, *vulgo* Arabier» —, zou de vraag kunnen wezen. Bedenkt men echter, dat juist met Chosroe II (591—628) de groote tijd van Perzië onder de Sassaniden-dynastie voorbij was, zijn opvolger Jesdegerd III in 636 door de Arabieren onder Chalief Omar (634—644) werd verslagen, en toen de Chaliefen-heerschappij over Perzië begon, — dan heeft Groeneveldt vermoedelijk zeer juist vertaald; en wordt er met dien «prince of Tazi», die na dat geval van ca. 680, Midden-Java niet durfde aantasten onder zulk een model-Vorstin Sîma, wel hoogstwaarschijnlijk bedoeld de toen in Damaskus zetelende Chalief van de sinds 661 oppermachtig

¹ Naar pers. meded. van den heer B. HOETINK, zijn de twee Chin. karakters gebezigd voor het Mandarijnsch ta-shih, enkel *transcriptie* van een buitenlandschen term, géén Chineeschen. Zie deze twee karakters in Groeneveldt's Notes (1876) p. 14, of (1887) p. 139, die ze met „Tazi” transcribeerde; en verg. over „Ta-shi” ook de litteratuurverwijzingen bijeengebracht door Dr. SCHRIEKE in zijn proefschrift „Het Boek van Bonang” (1916), p. 9 noot 3.

De vorm „Tadjik” is van Prof. Kern in zijne rede „Over den invloed enz.” (1883), herdrukt in Verspr. Geschr. VI (1917), p. 17—18, waar hij dit Chin. bericht behandelde. De volksnaam Tadjik bestaat thans nog in Turkestan voor een deel der Moh. bevolking, naast Moh. Sarten, Kirghiezen, Oesbeken.

geworden Omajjaden-dynastie; misschien dus nog wel de eigen stichter Moeawijja (657—679). Het spreekt toch van zelf, dat een pas tot groote expansie gekomen jonge dynastie droomt van nóg veel grooter expansie; dit is algemeen dynastisch-menschelijk. Maar het zeeverkeer bleef toenmaals gaan over havens aan de Perzische golf; vooral Siraf.

Doch hoogst merkwaardig nu is, dat de twee slotstrophen (11—12) der inscriptie van Tjanggal uit Zuid-Kêdôe van 654 Çaka = 732 A. D., dingen vertellen die opvallend aansluiten bij dat Chin. bericht over den Midden-Javaanschen heilstaat van 674 A. D. en later. Nadat in strophe 1 Vorst Sandjaja genoemd is als oprichter van een lingga bovenop een berg — wêlke berg, blijkt niet, maar hoogstwaarschijnlijk toch de nabije Goenoeng Woekir¹; terwijl de vlakke steen waarop de inscriptie staat onmogelijk die lingga kan zijn; men zie toch de mooie afbeelding van den steen in Bijdr. Kon. Inst. 4, X, 1885, achter p. 138 —; nadat in strophe 7 het «eiland Java» met name genoemd is als «uitmuntend in koorn [= rijst] en andere zaden»; nadat in

¹ De Goenoeng Woekir, in Zuid-Kêdôe, hoewel maar 340 M. hoog, gelegen W. ten N. van Salam en Z. ten O. van Moentilan — verg. Blad III der Oudheidkundige Kaart bij Verbeek's Oudheden van Java (1891); en zie Blad XXIII der nieuwste topographische kaart van Kêdôe, Banjoemas en Sëmarang, schaal 1:25.000, 1898—1910, waar de naam ten onrechte „Oekir” wordt gespeld — droeg blijkens Hoepermans in 1865 de overblijfselen van *een fraaien Giwaitischen tempel*; zie zijn hs. uitgegeven in Rapporten Oudh. Dienst 1913, p. 138—139, en verg. Verbeek (1891), p. 156. Dat deze G. Woekir weleer beroemd was als een der heilige bergen van Midden-Java, blijkt m.i. wel daaruit dat hij bedoeld moet zijn bij de opsomming der (inderdaad onechte, in ca. de 14^e eeuw gemaakte) oorkonde van Djaha uit (zoogenaamd) 762 Çaka, waar hij aldus staat in de rij: Dihyang, Satasrnga, Watoe Lampyar, Marapwi, Oemaloeng, Karoendongan, Woekir, Soembi, Soesoendara. Daar Oudjav. woekir echter „heuvel, berg” beteekent, Mal. boekit (zie V. d. Tuuk's Wdb. III, 1901, p. 503a), werd bij de vertaling dit woekir steeds bij Soembi tot nog toe gerekend, en door Prof. KERN dan ook vertaald als „berg Sumbi” (zie den herdruk van diens opstel uit 1873 in Verspr. Geschr. VI, 1917, p. 294 en 296). Vlak aan den Oostelijken voet van het plateau van den G. Woekir ligt de desa Kadilowih, waar de Tjanggal-inscriptie gevonden werd in 1879.

Het zou zeer veel aanbeveling verdienen op den G. Woekir, door Hoepermans beschreven als „groote bergheuvel met uitgestrekt plateau”, waarop weer „eene verhoogde heuvel” (met de tempelresten), archaeologische opgravingen te doen verrichten! Hoepermans roemt die overblijfselen in 1865 *herhaaldelijk* als „zeer fraai”. En door den datum van de Tjanggal-inscriptie heeft men een kostelijk gegeven in handen omtrent den (zéér waarschijnlijk) ouderdom.

strophe 8 de vorige heerscher Sanna wordt geloofd als een heerscher, die, «zijne vijanden onderworpen hebbende» (*sic*), dit «veelgeprezen eiland Java» met gerechtigheid «zeer lang» (*sic*) regeerde; en nadat in strophe 9 de dood van koning Sanna wordt verhaald, als een allen verbijsterend verlies; — zoo wordt «degene die daarop verrees» (str. 10), d. i. de actueele Vorst Sandjaja van het opschrift, aldus verheerlijkt (naar de vertaling van Prof. KERN, l. c. p. 131—132; of herdruk in diens Verspreide Geschriften, VII, 1917, p. 123):

«11. De zoon van Sannāha [= Sanna; KERN], de doorluchtige, die door scharen van geleerden geëerd wordt als een kenner van den subtilen zin der boeken; een heerscher uitmuntende door dapperheid en andere deugden, die gelijk Raghu [= Rāma's overgrootvader] het gebied van verscheidene naburige vorsten veroverd heeft; Z. Maj. Koning Sañjaya¹, wiens luister gelijk die der zon in alle windstreken met roem bekend is, regeert (thans) [*lacune!*] van zijne zuster, naar recht het rijk.

12. En terwijl hij de aarde, die tot gordel den golvenden oceaan en tot borsten de bergen heeft regeert, legt het volk zonder beducht te zijn voor roovers of andere gevaren zich te slapen op den grooten weg, en bezitten de menschen, rijk in goeden naam, steeds het goede, nuttige en aangename. Denkelijk doet Kali [= de verpersoonlijke IJzeren Eeuw, waarin wij leven; KERN] niets dan schreien, want er rest geen aandeel meer voor hem.»

Aldus het slot der inscriptie van 732 A. D. Op de meest ongelukkige plaats bevindt zich echter in strophe 11 een door uitslijting onleesbaar geworden plek van 3 korte lettergrepen en 1 lange — zie den afdruk van den Sanskrit-tekst, l. c. p. 128, of de transcriptie in den herdruk p. 120 —, juist daar waar sprake is van de «*zuster*» des Vorsten, die (thans) «*naar recht het rijk*» regeert. Let men niet op de jaartallen met nauwkeurigheid, dan kon allicht de vraag wel rijzen, of die Vorstin Sīma niet de «*zuster*» zou kunnen zijn in strophe 11

¹ Over Raghu, den vader van Adja, welke laatste huwde met Indoemati en vader werd van Daçaratha, den vader weer van Rāma, zie o. a. V. d. Tuuk's Wdb. I (1897), p. 806a en 329b.

Dat de naam van den Jav. Vorst Sañjaya (Sandjaja), en niet Sṛñjaya (Srëndjaja) gelezen moest worden — zooals Prof. Kern oorspronkelijk in 1885 gelezen had, Bijdr. Kon. Inst. 4, X, p. 129, 131, 137 —, merkte Dr. Brandes op in Notulen Bat. Gen. 1886, p. 31 noot.

bedoeld. Maar bij even narekenen blijkt zoo'n onderstelling onmogelijk. Vorstin Sīma, die onder dezen goed-Oudjavaanschen naam — sīma is «vrijgebied»; ongeveer = deça en koeṭa, zie V. d. Tuuk, Kawi-Balin. Wdb. III, 1901, p. 318a — in 674 aan de regeering kwam, is *natuurlijk* de *Regentes* geweest voor, en *zeer* *misschien* zelfs wel de eigen moeder van «the heir apparent» van het Chin. bericht; hoewel deze laatste mogelijkheid toch wel al te bar zou wezen voor het toch reeds zoo barre geval. Dat die Kroonprins, na de amputatie van al zijn teenen, nog tot Vorst later verheven werd, is uiterst onwaarschijnlijk; een jongere prins zal wel in zijn rechten van Kroonprins zijn getreden. En met hooge waarschijnlijkheid was deze opvolger die daarna Vorst werd, de Sanna = Sannāha van het Tjanggal-opschrift¹, die «zeer lang» regeerde; om daarna opgevolgd te worden door zijn zoon, Vorst Sandjaja. Aangezien de strophen 8—9 nog vol zijn van warmen lof over Sannāha, mag men onderstellen dat hij niet zoo lang nog dood was.

Schattenderwijs zou men kunnen ramen voor de regeeringsjaren van Regentes Sīma 674—ca. 685 A. D.; Sanna = Sannāha ca. 685—ca. 725; zijn zoon Sandjaja sinds ca. 725 Vorst. Welken invloed bij des laatsten troonsbestijging die «zuster» kan uitgeoefend hebben, blijft in 't duister.²

Maar de slotstrophe 12 is 't merkwaardigste wel van het heele inschrift. Bij dien term van «bergen» teekende Prof. KERN — die in 1885 niet wist,³ dat deze beschreven steen gevonden was op een heuvel, den Goenoeng Woekir, bij het gehucht Tjanggal, in Zuid-Kēḍoe; bijna recht Zuid van Moentilan, en recht West van Salam — het volgende aan: «Met deze bergen zullen wel bedoeld zijn de zoogenaamde bergen van Zonsop- en ondergang,

¹ Dr. Krom merkt mij op dat Skr. sanna, behalve andere *kwade* dingen, óók beteekent „*zich in een vertwijfelden toestand bevindend*”. Zou dan tòch die Jav. Vorst de geamputeerde Kroonprins geweest zijn? — Of kan Sanna = Sannāha soms den Cīri Widjaja der Kota-Kapoer-inscriptie van 686 A. D. (zie p. 141), ten slotte als „vijand” hebben „onderworpen” (zie strophe 8); nadat deze „overwinnende” Bangka-vorst(?) hem eerst, met zijn Maleiers, op Java-zelf was komen „tuchtigen”, en „in vertwijfeling” brengen? (Krom).

² Dank zij een papierafdruk der inscriptie van Tjanggal, door Dr. Bosch aan Prof. Vogel gezonden in 1916, is het aan Dr. Krom gelukt de *lacune* in strophe 11 te lezen. Hij schrijft mij d.d. 4 Oct. 1917: „Er staat, zie ik wel, dat koning Sañjaya naar recht het rijk regeert, „in onverbrekelijke overeenstemming met zijn zuster!” Dus als Mede-Regentes?

³ Zie toch Bijdr. Kon. Inst. 4, X (1885), p. 136. En verg. de verbeterende noot bij den herdruk dezer studie in Verspr. Geschr. VII (1917), p. 127.

d. i. de ooster- en westerkim. In proza zou men eenvoudig zeggen: de aarde tot aan hare uiterste grenzen. In Warāhamihira's Bṛhat-Saṃhitā 43,35 heeten de Himālaya en de Windhya de borsten der aarde, terwijl de ooster- en westerkim met de lippen vergeleken worden; doch in eene inscriptie op Java betrekking hebbende kan toch bezwaarlijk aan den Himālaya en den Windhya gedacht zijn. (p. 132 noot 1; of p. 123 noot 3).

Neen, waarlijk. Maar zoodra men weet, dat deze inscriptie gevonden werd in Kědōe, dat als hoogvlakte-landschap *beheerscht* wordt door zijn 4 machtige bergtoppen, 2 in 't Westen: den Sēṇḍārā N. en Soembing Z., en 2 in 't Oosten: den Mērbaboe N. en Mērapi Z.; en als men er bij bedenkt, dat de oude Jav. naam (o. a. in de oorkonde van Djaha, zoogenaamd uit 762 Çaka) voor den thans genoemden berg Sēṇḍārā, was Soesoēṇḍara, d. i. Soesoe-n-ḍara of «*Meisjes-borst*», en dat de naam van den berg Mērapi, als vulkanische, d. w. z. *extramannelijke*, hartstochtelijke «*Vuur-berg*», volstrekt zeker antiek is; voorts, dat de Mērbaboe van thans weleer geheeten heeft, naar de herkenning van Dr. KROM (zie de noot), Damaloeng («*Wildzwijn, Ever*») alias Oemaloeng, en dus eerst in jongeren tijd den thans alleen bekenden naam van «*Baboe-berg*» of «*Zoogster-berg*» (n. l. «*van den vurigen Mērapi*») kan hebben gekregen; terwijl FRIEDERICH in 1865 door Javanen den Soembing als «*Spleet-berg*», d. w. z. «*Yoni-berg*» hoorde verklaren; zoodat dus het landschap van Kědōe, voor ieder die daar ooit zelf verbleef, *beheerscht* wordt door de 4 kegelvormen van — in het N. W. beginnend, en dan, naar Hindoeschen en Europ. trant rechtsom gaande — achtereenvolgens: de (scherpe) Meisjesborst, den (veel glooiender) Baboe- of Zoogster-berg, den Vuurberg (Mērapi), en den Sleuf-berg (immers Soembing = oudtijds Soembi); ¹ voor dien is het duidelijk,

¹ Voor de volgorde der 9 bergnamen in de oorkonde van Djaha, zie reeds de noot op p. 145 hiervóór. M. i. kan met den „Watoe Lampyar”, die onmiddellijk vóór den „Marapwi” staat, de Prahoe bedoeld zijn, dus de „Breede Rots” (Oudj. lampyar wel = Jav. lēmpar; verg. Jav. papan lēmpar = „plein, open vlakte”). Voor Soesoēṇḍara verg. het nog aarzelende in V. d. Tuuk's Wdb. III (1901), p. 185a; de volkomen juiste verklaring van dezen naam als „Meisjes-borst” gaf Prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 5, IV (1889), p. 298: soesoe + n + ḍarā (= rarā). Dat de „Satasṛṅga”, die tusschen den Dihyang en den Watoe Lampyar in staat, = Jongjav. Soetārēṅgā = de Moerjā is, en de Karoēṇḍoengan = Jongjav.

dat het begin van strophe 12 bloemrijke beeldspraak is voor zichtbare dingen. Met de omschrijving van 's Vorsten Sandjaja's eigen rijksg gebied ¹ als «de aarde, die tot gordel den golvenden

Karoengroengan = de Oengaran is, heeft Prof. KERN aangegeven in resp. Bijdr. Kon. Inst. 3, VIII (1873), p. 227, en 5, IV (1889), p. 298.

Slechts de „Oemaloeng”, opgenoemd tusschen den Marapwi en den Karoendoengan, blijft dan nog een raadsel; het is echter aan Dr. Krom gelukt vast te stellen, dat dit de oude naam moet zijn geweest voor den Mërbaboe. Eerstens merkte hij mij op, dat de bergnamen Oemaloeng en Damaloeng feitelijk dezelfde zijn (zie V. d. Tuuk's Wdb. I, p. 300 b i. v. aloeng; en II, p. 520—521 i. v. damalung, waar de Damaloeng wordt vermeld ná den Diëng, „Dihyang”); en dan vooral, dat de inscriptie uit 1371 Çaka, thans te Leiden, van de desa Adoman (of Ngadoeman), *hoog op de N.helling van den Mërbaboe* (Kawi-Oorkonden ed. Cohen Stuart, 1875, n° XXVII), juist verheerlijkt eenen „oppersten berg” (wukir hadi), dien COHEN STUART reeds in 1872 (Bijdr. Kon. Inst. 3, VII, p. 277, 279) las als of „Damaloeng” of „Oemaloeng”, doch dien Brandes definitief als Damaloeng gelezen heeft (Oud-Jav. Oorkonden, 1913, p. 266). VAN GOENS in 1656 schrijft „Marbâbou”; en noemt den Mërapí: „Belirangh”, dus „Zwavelberg”; zie Bijdr. Kon. Inst. 1, IV, 1856, p. 309, 311.

Er mag dus gezegd, dat, indien men voorloopig het vermoeden dat de Watoe Lampyar = Prahoe is wil aanvaarden, in de eerste 2 (Diëng en Moerjâ) de twee Heiligste Bergen van Midden-Java genoemd zijn, in de 3 volgende (Prahoe?, Mërapí, Mërbaboe) die van den 2^{en} rang, en in de 4 volgende (Oengaran, Woekir, Soembing, Sëñdârâ) die van den 3^{en} rang; deze laatste volgens het pradakshina („rechtsom-draaien”) opgesomd.

Welke bergen echter bedoeld kunnen zijn met de in dezelfde oorkonde van zgn. 762 Çaka dan dadelijk volgende andere 5 bergnamen: Koedjatan, Walambangan, Goelasing, Langoenoe, Patoenggwan, blijft een groot raadsel. Of men wel bij „Walambangan” aan den landsnaam Balam-bangan mag denken, zooals Prof. Kern in 1873 l.c. deed, is zeer de vraag.

De passage bij Friederich over den Soembing uit 1865 — op welke Dr. Krom mij attent maakte — luidt: „Het woord Soembing beteekent een spleet, (Engl. a gap), een andere(n) naam is aan mij niet opgegeven. Daar echter de berg naar de boven zich bevindende Joni-achtige spleet genoemd is, . . . hebben wij eene aanduiding dat voornamelijk die spleet of Joni in aanmerking kwam” (Tijdschr. Bat. Gen. XXIII, 1876, p. 96—97). Jong-jav. soembi is volgens het Jav. Hwdb. 1901, I, p. 870 a = 1°. een soort weverskam, 2°. een stut (voor het roer), en 3°. tong van een gesp, waarin dus ook het begrip „spleet- of sleuf-vormig, gaffel-achtig” uitgedrukt bleef. Dat de berg Sëñdârâ zijn naam zou danken aan den aldaar groeienden boomheester *Anaphalis javanica* Sch. Bip., waarvan de composiet-bloemen wel „de Javaansche Edelweiss” worden genoemd (zie Veth's Java, 2^{den} druk, III, 1903, p. 456) is natuurlijk onjuist; het omgekeerde is het geval; deze bergheester heet naar dien berg, en wordt ook wel sëñdârâ en sindârâ gespeld (verg. 't Jav. Wdb. 1901, II, p. 844 a in de Bijvoegsels en Verbeteringen).

¹ Om deze Oudjav. „kern des rijks” (Jongjav. nagaragoeng) heen, bevonden zich, blijkens de Annalen derzelfde T'ang-dynastie, 28 provincies:

ocean en tot borsten de bergen heeft», wordt niets anders bedoeld als wat in bloemrijk Hollandsch «de tuin van Java» heet, d. w. z. het gebenedijde hoogland Kěḍoe, ingesloten tusschen zee en zee, en tusschen kegelberg en kegelberg, met den «Goden-berg» (Di-hyang, Diēng) in 't uiterste N. W.

Maar nòg merkwaardiger is dat andere, dat dan volgt over dit, inderdaad wonderschoone, hoogland Kěḍoe: daar «legt het volk zonder beducht te zijn voor roovers of andere gevaren zich te slapen op den grooten weg». Want hier *hebben* we in levenden lijve het Chineesche verhaal, dat geen sprookje meer blijkt te kunnen zijn, maar tot op zekere menschelijke hoogte *heusche waarheid* moet zijn geweest in het heerlijke hoogland Kěḍoe tusschen 674 en 732.

Was het dan zoo'n wonder, dat juist in zulk een aardsch paradijs, waar een halve eeuw lang door de Regeerders naar een heilstaat werd gestreefd . . . een goede halve of een heele eeuw later de Boroboedoe kwam te verrijzen, dat grootsche monument voor den Mahākaroena, den Grooten Ontfermer? ¹

Zoo werpt het Chin. bericht omtrent Vorstin Sima in 674 een licht vooruit naar de mogelijkheid der wording van dit verheven bouwgewrocht in het begin der 9^e eeuw.

Persoonlijk wil ik in dit verband mijn sinds lang gevestigd vermoeden niet terughouden, dat de Měndoet, met zijn buitengewone oriëntatie (naar het N. W., *dus* naar Voor-Indië), met „On different sides there are twenty eight small countries, all acknowledging the supremacy of Djava”; dus 28 Mantjanagara (Groeneveldt, Notes, 1876, p. 13; of 1887, p. 139). In het geheel waren er toen, volgt aldaar: „thirty two high ministers”; d. i. *natuurlijk* 4 (voor Kěḍoe) + 28 (voor de Buitengewesten), en van deze 32 was de „Da-tso-kan-hiung” = Datoe Kangdjēng „the first”. Die van de Nagaragoeng worden in de Annalen der 2de Soeng-dynastie (960—1279 A. D.) dan nog speciaal met hun (verhaspelden) titel vermeld als: „four functionaries, called Lo-ki-lien [= Rakryan; Kern], who manage together the affairs of the state, just as the ministers in China” (ib. p. 16 of p. 143); haast wel zeker de uit de Oudjav. Oorkonden van vóór 950 A. D. meestbekende 4 mahāmantri's, n. l. de Rakryan mapatih, R. hino, R. haloe, en R. sirikan; welke — vermoedelijk! — weergelijk te stellen zijn met de sinds Senapati's tijd (ca. 1587) 4 hoogste waardigheidsbekleeders in Mataram: 1. Raden Adipati, 2. Pangeran Adipati (Anom), 3. Pangeran Ngabehi, en 4. Pangeran Lor ing Pasar (= Senapati?). Over Oudjav. hino, haloe, en sirikan, zie resp. V. d. Tuuk's Wdb. I (1897), p. 22 b, 259 a, en III (1901), 68 b.

¹ „Mahākaroena” is de speciale bijnaam van Awalokiteçwara (= Padmapāni = Lokanātha), maar kan ook van den Boeddhā worden gebezigd (pers. meded. Dr. Krom).

zijn buitengewone 3 hoofdbeelden (Gautama + Awalokiteçwara + Mandjoeçri), met zijn buitengewone eer aan het beeld der Vrouwe Hāriti boven het beeld van den Heere Koewera op de twee binnenste intree-wanden gebracht, immers resp. gebeeldhouwd aan de N. O.- en de Z. W.-zijde (dus resp. Rechts en Links van het hoofdbeeld), met zijn buitengewoon-klassieke en dūs antiek-Hindoesche architectuur en plastiek ¹, met zijn Awalokiteçwara-voorstelling op den achter-buitenwand, met zijn *Godinne*-hoofdbeelden op rechter- en linker-buitenwand, een *Graftempel* is; en dat wel niet van een Vorst, doch van eene *Vorstin*.

En onwillekeurig, zij het vragenderwijs, komt ons daarbij de naam van de Regentes-Vorstin Sīma weer op de lippen; ook al zou dan deze tempel eerst ca. 50 à 100 jaar na haar dood te harer eere zijn opgericht.

4. *Rijksbestierder-Vorst Daksha, en Tjandi Prambanan; ca. 820—840 Çaka.*

In zijne beschouwingen omtrent «den overgang van het politiek overwicht van Midden- naar Oost-Java, samengaande wellicht met den ondergang der Midden-Javaansche staten», blijkend door «de inscriptie's uit de negende çaka-eeuw», heeft Dr. KROM in 't Rapport Oudheidk. Onderz. over 1911 (Batavia, 1912, p. 12—15) aangetoond, dat de van (*minstens*) 820—ca. 832 Çaka als Rijksbestierder en van (*hoogstens*) 832—841 als Vorst regeerende Daksha (Dakṣa), deze beide waardigheden heeft vervuld over *zoowel* Midden- als Oost-Java. Rijksbestierder was hij onder het koningschap van Vorst Balitoeng, die zetelde in Oost-Java, waarschijnlijk zelfs te Blitar, van minstens 820 tot uiterlijk 830; Rijksbestierder nog steeds onder den op dezen in 830

¹ Men leze hierbij nog eens de zeer gewichtige inleidende bladzijden van Dr. Brandes bij zijne studie „De hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjandi Mendoet (Padmapani, Tara, en Bhrekutitara)” in Notulen Bat. Gen. 1902, Bijlage XIII; en daarin met name de zinsnede over de „ingeestige distributie van het ornament aan dezen tempel, die het in dit opzicht misschien nog wel wint van de Baraboedoer” (p. CXIX). Ik dank het aan den Heer B. DE HAAN, thans als adjunct-bouwkundige naar Java vertrokken, dat hij, bij het samen bezien der foto's van den Oudheidkundigen Dienst, mij in Jan. 1918 door zijne opmerkingen ten volle heeft overtuigd, dat de Mendoet als bouwgewrocht op Java wel de *méest-harmonische, edelst-gecomponeerde tempel* moet heeten. — Over de beelden aan de buitenwanden van den Mendoet, zie het belangrijk opstel van Dr. KROM hierachter.

gevolgden Vorst Mahāçambhoe, die echter nà 832 Çaka niet meer in de (tot nog toe bekende) inscripties voorkomt; maar in dat jaar 832 Ç. *wellicht*, doch anders *zeker* in 837 Ç. is Daksha zelve Vorst geworden, om echter reeds in 841 Ç. vervangen te blijken door Vorst Tloḍong, die tot Rijksbestierder had den befaamden Mpoe Siṇḍok, welke laatste in ca. 850 Çaka = 928 A. D. zelf als Koning optreedt en de groote periode van Oost-Java's opperheerschappij inleidt.¹

Rijksbestierder, daarna Vorst, Daksha is aldus een overgangsfiguur geweest op politiek gebied; zelve schijnt hij zijn hoofdverblijf steeds te hebben behouden «te Mēḍang in het land van Mataram» (i Mḍang i bhūmi Mataram), zooals de sacramentele vorm in de oorkonden blijft luiden, nog lang nadat de hoofdzetel van Java's Oppervorst reeds uit het gebied van Mataram-proper, samenvallend vrijwel met het huidige Jogjasche landschap Mataraman, alias Mataram (tusschen de rivieren Opak en Prāḡā), voorgoed was overgebracht naar Oost-Java.

Doch ook op geloofs-gebied was Daksha een dubbel-natuur; alleréerst warm Çiwaiet, maar daarnaast een overtuigd Boeddhist; de twee gelooven samenvattend in zijn synkretistische ziel, zooals 3½ eeuw later in Oost-Java Vorst Kērtanagara, alias Çiwaboeddha (1268(?)—1292 A. D.) zou doen; misschien ook beiden wel met die deels religieuze, deels wereldwijze, overtuiging, dat het voor een Jav. Vorst verstandig was twee Hemel-Heeren te dienen. Waren niet hun onderdanen verdeeld in een Çiwaïtische volksmenigte plus deftige oud-geloovigen, en in Boeddhistische «hoogere kringen» plus nederiger intellectueele nieuwlichters?

Als Rijksbestierder blijkt dit feit van Daksha niet uit de tot nog toe bekende oorkonden. Maar nauwelijks is hij Oppervorst (Çri Mahārādja), of, *in een nieuwe jaartelling* (nimmer daarvoor en nimmer ook daarna door andere Vorsten op Java gebruikt!), geeft hij, een jaar na mekaar, twee stichtingsoorkonden in de onmiddellijke buurt van *Prambanan*, die op Javaansch-oudheidkundig gebied allergewichtigste unica zijn. Voor het nu volgend betoog wordt natuurlijk gebruikt de door Dr. KROM in 1913 bezorgde uitgaaf der nagelaten transcripties van wijlen Dr. BRANDES, «Oud-Javaansche Oorkonden» (Verh. Bat. Gen. LX).

In de «jaartelling van Z. M. Sandjaja jaargetal 693» (samwat

¹ Duidelijkheidshalve gebruik ik liever den term „Rijksbestierder”, dan dien van „Minister”, welken laatsten Dr. Krom t. a. p. bezigt.

çrī sañjaya warṣātita 693), geeft hij, *onder aanroeping van Çiwa + Doerga* (rudṛadurgga), onder zijn *vollen titel* Çrī Mahāradja Dakshottamabāhoebadjra-pratipakshakshaja, een handvest ten gunste van een reeds bestaand *Boeddhistisch klooster* (darmma kawikoean) te Timbanan Woengkal, alwaar «voornamelijk een godin (bhaṭāri) vereerd werd» (Brandes, l. c. p. 53). Nu is deze steen in begin 1864 — zooals N. W. HOEPERMANS bescheidenlijk getuigt in het netschrift zijner gezamenlijke rapporten tusschen 1864 en 1867 uitgebracht aan zijn chef, Dr. Friederich; uitgegeven door Dr. Krom in Rapporten Oudheidk. Dienst N. I. over 1913 (Batavia—'s Grav. 1914, p. 73—372) — «gevonden bij de dessa Gata nabij de bergrug Prambanang, thans [= 1864] aanwezig op de pasang grahan te Prambanang; niet verre van af de bergrug Prambanang, bij de dessa Gata, gelegen het zuiden in, van af Prambanang, wil men, dat vroeger eene tempel heeft gestaan» (l. c. p. 237). Doch dat Hoepermans zelf de vinder was blijkt uit wat FRIEDERICH over dezen steen e. a. mededeelde in Tijdschr. Bat. Gen. XXIII (1876), p. 67—68, en verg. er p. 42. Wat Hoepermans echter in zijn militair stijltje «Gata» doopte, is ten rechte Gētak, voluit Gētak sari (d. i. «Mooi-schreeuw»), een desa op 1 paal Z. van Prambanan; op de Residentie-kaart van Jogjakarta (1876) «Gatak sari» geheeten, op de kaart van IJzerman's «Beschrijving der oudheden enz.» (1891) zeer goed «Getak sari»; op de kaart bij Dr. Verbeek's «Oudheden van Java» (ook 1891) en in zijn tekst p. 178—179 verwonderlijk foutief «Gata», wat dan toch Gātā zou moeten worden uitgesproken; te verwonderlijker omdat Dr. Verbeek op zijn heele kaart van 5 bladen stelselmatig heeft getracht naar goede spelling. Er mag dus met bijna volle zekerheid beweerd, dat de desa «Timbanan woengkal» der inscriptie van «693 Sandjaja», met haar Boeddhistisch klooster in 's Vorsten Daksha's tijd, ± 837 Çaka = 915 A. D., niets anders was als de tegenwoordige desa Gētak sari, op een kwartier loopens Z. van Tjañdi Prambanan; terwijl vermoed mag worden dat daar dezelfde Boeddhistische Godin, dezelfde Tārā voornamelijk vereerd werd, als aan welke reeds in 700 Çaka de beroemde Tjañdi Kalasan was toegewijd geworden, die weer op een half uur loopens van Gētak sari W. ten Z. ligt.¹

¹ Dr. Krom ziet in het «darmma kawikuan» der inscriptie van Sandjaja 693 géén Boeddhistisch klooster; het woord dharmma, merkt hij mij op

Maar véél belangrijker nog is de tweede oorkonde in Sandjajaartelling, het jaar na de schenkings-akte aan 't Boeddhistisch klooster te Timbanan woengkal uitgevaardigd; n. l. in «Z. M. Sandjaja jaar 694» (çri sañjaya warsā 694). Tot nog toe was echter onbekend, wanneer en waar deze inscriptie gevonden was.

Dr. Brandes catalogiseerde haar het eerst in Groeneveldt's Catalogus Archeol. Verz. (1887), p. 373—374, zònder eenige litteratuurverwijzing (dus ook zonder jaar van aanwinst), als D. 6, en met «Afkomst onbekend». Zoo komt zij dan ook *niet* voor in den tekst bij Verbeek (1891); alleen wèl in diens Chronologische Lijst vóóraan, p. 8, als «Steen Mus. N° 6 — 694 Sandjaja — Midden-Java», waaronder volgt de «Steen Mus. N° 36 (van Gata bij Prambanan) — 69.[sic] Sandjaja — Jogjakërta», terwijl bij die 2 onder elkaar geplaatste jaartallen «694 Sandjaja» en «69. Sandjaja» met een accolade staat: «± 850 Çaka». De jaarcijfers nu in deze lijst bij Verbeek, zijn alle van Dr. Brandes (verg. o. c. p. 6 der Inleiding); en de toevoeging «Midden-Java» bij den eersten is gewis ook van hem, in verbetering van het «afkomst onbekend» uit 1887. Doch thans durf ik beweren, dat deze steen D. 6 in 1868 naar Batavia door den resident van Jogja werd overgezonden; immers, dat hij *de derde* was van de «drie beschreven steenen» die in dat jaar, alle drie als geschenk van RADEN SALEH, naar 't Bataviaasch Genootschap gingen (zie Notulen Bat. Gen. VI, 1868, p. 60 en 67), terwijl daarvan één de beschreven steen van Gëtaḵ sari (*vulgo* «Gata»), en de tweede de steen-Këloerak was, resp. D. 36 en D. 44 van Brandes' Voorloopigen Inventaris in Groeneveldt's Catalogus uit 1887. Het «?» dat ik dan ook in 1909 plaatste bij D. 6 in de kolom der jaren van «Aanwinst» in de bijgewerkte «Lijst der beschreven steenen (D. 1—116)», van het Bataviaasch Genootschap (Notulen B. G. XLVII, 1909, p. LXXVII—LXXXV), durf ik dus thans gerust vervangen door «1868», onder verwijzing naar de Notulen van dat jaar.

Aan de kolom der «Herkomst» had ik toen in 1909 echter als *conjectuur* bij D. 6 reeds toegevoegd: «*Tadji* (even beO. Pram-

wordt in de Oudjav. Oorkonden gelijkelijk gebruikt voor een klooster van Boeddhisten of Çiwaïeten (verg. de aanhalingen bij V. d. Tuuk, II, p. 422), en hoewel wiku = bhikṣu een zuiver-Boeddh. term is (verg. V. d. T., III, p. 502), behoeft dit woord de samenstelling nog niet tot een Boeddh. klooster te stempelen. Voorts schrijft hij mij: „Bhaṭārī zonder meer is in de eerste plaats Pārwatī = Durgā. Waarom hier niet? Ik vind die oorkonde *zuiver* Çiwaïtisch.”

banan)?»; zijnde dit gegrond op het «Tadji goenoeng» dat in den aanhef der inscriptie op een allermerkwaardigste wijze voorkomt.

Immers, zooals Dr. Brandes het in 1887 bij Groeneveldt reeds mededeelde, was het eene: «Oorkonde waarbij, zooals het schijnt, door Rakryan i Sigadiri(?) de banua ni Taji gunung tot sima [=vrijgebied; zooveel als thans përdikan-desa] wordt verheven, omdat daar vroeger Çrî Sañjaya gelegerd was geweest (sang hyang wungkal sima susuk kulumpang çiniwi ritarub nguniçrî Sañjaya naranâttha haji bali tua çrî Lowanna); de steen schijnt oorspronkelijk te zijn opgesteld op een sawah (dû ni sawah)» (l. c. p. 374). Nu we echter de volledige transcriptie door Dr. Brandes van deze oorkonde bezitten in de uitgaaf van 1913 (p. 55—57), zoodat ook zij die het Oudjavaansch niet machtig zijn (gelijk schrijver dezes) eenige gemakkelijk daaruit op te merken gegevens in verband vermogen te brengen met eenige dergelijke gegevens in de daarvóór (p. 53—54) getranscribeerde oorkonde van 693 Sandjaja, kunnen diverse belangrijke feiten uit beide in onderlingen samenhang worden gebracht. Bovendien is Dr. Krom zoo vriendelijk geweest, het hieronder ten deze volgende aan de teksten der beide inscripties te toetsen.

De, met den vollen naam van Mahārādja Daksha uitgevaardigde, oorkonde van 693 Sandjaja, onder aanroeping van Çiwa + Doerga, ten bate van het Boeddhistisch klooster weleer te Gëtaḥ sari (= Timbanan woengkal; zie hiervóór), noemt, na die volle titulatuur van den Oppervorst (r. 4—5), diens «bevel» (ājñā; r. 3—4) als «neergedaald op (d. i. gegeven aan) den Heere Rijksbestierder, op (de Mantri's) Haloe, Sirikan, Wëka, en den Heere Goeroenwangi, en op (een) Samëgat» (tumurun i rakryān mapatiḥ [,] i halu, sirikan, wka, muang rakryān gurunwangi, muang i samgat; r. 5—6).

Doch de oorkonde van 694 Sandjaja, ten bate van het vrijgebied te «Tadji Goenoeng» (sima i taji gunung; r. op smallen linkerkant) — dat straks nader zal bewezen worden, niets anders te kunnen zijn als de historische desa Tadji, een eindje beO. Prambanan, de antieke «tolpoort» tusschen het landschap Mataram(an) en het landschap Padjang —, begint met «Hulde aan Çiwa, Hulde aan Boeddhā» (namaççi wāya namo buddhāya; r. 4), zegt dan, na de dagteekening, dat «de grond van Tadji

Goenoeng afgepaald is geworden als vrijgebied door den Heere Grootminister en den Heere Goeroemwangi [sic] en (een) Saməgat (banua ni taji gunung sinusuk śīma dai rakryan mahāmantri muang rakryan gurumwangi muang samgət; r. 5—6), enz. enz., een en ander «als Jonste van den Heere te Sigadiri» (panganugraha rakryan i sigadiri; r. 20 voorkant). En dat hier «rakryan mahāmantri» terecht met het enkelvoud werd vertaald, blijkt uit het vervolg der inscriptie op den achterkant, r. 25, waar wéér van dienzelfden mahāmantri [sic] en van rakryan gurubangi [sic] gesproken wordt, terwijl dan in r. 29 nogmaals wordt heengeduid naar die «twee Heeren» (rakryan kālih). De Mahāmantri der oorkonde van 694 Sandjaja is dus wel zeker precies dezelfde als de Mapatiḥ der oorkonde van 693 Sandjaja; en *niet* b. v. een der Mantri's Hino, Haloe, Sirikan, Wēka, of hoe deze hoogwaardigheidsbekleeders — ongeveer: Nājaka's — al zoo geheeten mogen hebben.

Het verdere van deze twee zeer belangrijke oorkonden — door hun jaartelling niet minder zeldzaam, dan opmerkelijk door hun godsdienstig synkretisme — moet overgelaten worden aan kenners van het Oudjavaansch. Omtrent de tweede heeft Dr. Brandes reeds gewaarschuwd, dat zij is «in een zeer onduidelijke taal en eigenaardig gespeld»; en er opmerkzaam op gemaakt (het eerst reeds in Tijdschr. Bat. Gen. XXXI, 1886, p. 250 noot) dat de Dihyang = Diēng er in genoemd wordt; terwijl ik mijnerzijds nog toe kan voegen, dat de eerste 3 regels, die aan de transcriptie van Dr. Brandes ontbreken, naar persoonlijke inlichtingen van wijlen Prof. KERN in 1913, niet het begin der inscriptie vormen, maar veeleer een *toevoegsel* zijn, wegens gebrek aan plaats, op den aan alle vier kanten dicht beschreven steen bijgeschreven; men zie daarvoor nader de noot hieronder.¹

¹ D.d. 20 Sept. 1913 schreef mij Prof. KERN, nadat ik hem een paar speciale foto's en een papierafdruk van de eerste 3 regels had kunnen toezenden, op mijn verzoek door den heer J. P. MOQUETTE te Batavia gemaakt:

„Van het drietal regels aan 't begin van de inscriptie uit Tadjī is weinig terecht te brengen. Het schrift is knoeierig en daarenboven heeft de steen daar veel geleden. Ik laat nu mijne lezing volgen. De onzekere letters heb ik *onderstreept*.

Om

1. pangasēan nikanang śīma de ni—i Dihyang pasajya — —

2. — ni po mā 5 · sang hyang i Dihyang sa — — sajya — —

3. *śī* ra — po — — — ha *śū* — — — —”

Toen ik hem nader vroeg, of het mogelijk was dat dit het slot kon zijn der heele inscriptie, antwoordde Prof. Kern mij d.d. 29 Sept. d. a. v.:

Maar waar in beide oorkonden de *Rijksbestierder* + *Rakryan Goeroenwangi* (d. i. «Heere Geurige Wildernis»; in de 2^e oorkonde, zooals boven reeds bleek, eerst verhaspeld tot «Gurumwangi», en daarna tot «Gurubangi») een rol spelen, bij de eerste in de schaduw van Z. M. Vorst Daksha, bij de tweede als protagonisten voor «den Heere te Sigadiri» — wie deze dan ook geweest moge zijn —; waar in beide de nimmer meer gebruikte Sandjaja-jaartelling voorop staat; waar in beide Çiwa + het Boeddhisme gehuldigd worden; daar durf ik de sluitrede opstellen: *Vorst Daksha der eerste moet dezelfde zijn als de Opperreder van den «Heere te Sigadiri» der tweede.*

Twee onderdeelen van de tweede oorkonde moeten echter nu nog afzonderlijk besproken.

Kan met goed vertrouwen in het «Tadji Goenoeng» gezien worden de tegenwoordige halfvergeten, maar in den tijd der Compagnie nog welbekende historische desa Tadji, aan den Z. kant van den grooten weg tusschen Prambanan en Klaten, aan den W. oever van de kali Koengklangan — men zie de speciale «Kaart van Prambanan», 1:50.000, op Blad III van Dr. Verbeek's Oudheidkundige Kaart (1891)¹ —, en dus op de oude grens van de landschappen Padjang en Mataram-proper,

„Tegen de veronderstelling dat de 3 regels aan 't boveneinde van den steen eigenlijk het slot der geheele inscriptie bevatten, bestaat het bezwaar dat ze bekroond zijn met de lettergreep Om, die anders altoos aan 't begin van een stuk staat. Doch het zou wel een afzonderlijk toevoegsel kunnen wezen, waarvoor aan 't einde geen plaats meer was. Misschien staat po mā voor Posya māsa in den aanhef der inscriptie, en duidt 5 aan twee dagen na Posya māsa 3 (tritiya), zoodat de inhoud der 3 eerste regels, een toevoegsel, betrekking heeft op iets dat 2 dagen later plaats had.”

In deze inscriptie van Tadji worden ook reeds Kalang's genoemd; evenals in de nog oudere van 808 Çaka uit Kêdœ (Brandes, l. c. p. 21).

¹ De Residentie-kaart van Soerakarta (1876), berustend op topographische opmetingen tusschen 1861–66, plaatst Tadji aan den Oost-oever van de Koengklangan; de naam Bedji komt bij die desa, Noord van den grooten weg, niet voor. Men weet echter, dat de van de Z.Z. O. helling van den Mèrapi komende rivieren en stroompjes herhaaldelijk hun bedding verleggen in het losse vulkanische zand; reden, waarom sinds ca. 1900 verscheiden van deze waterlopen door de belanghebbende landhuurders binnen dijken en betonbemuringen zijn ingesloten en genormaliseerd geworden. In 1889 lag Tadji zeer beslist aan den West-oever, en de benoorden daarvan zich bevindende desa Bedji, met den Goenoeng Kempoel, evenzeer. Uit de Reijksbeschrijving van Van Goens, in den hoofdttekst genoemd, blijkt niet waar in 1654 (toen hij de Mataramsche hofreis deed) de tolpoort „Tadie” lag ten opzichte van de daar vermelde „schoone rivier”; wel vertelt hij van de overstromingen van deze rivier in den regentijd. Zooals men weet, is de Koengklangan de voorname bron-rivier van de Dëngkeng, en daardoor van de Solo-rivier of Bëngawan.

«de poort Tadie» van VAN GOENS' allermerkwaardigste «Reijs-beschrijving van Samârangh nae Matâram» uit 1656 (Bijdr. Kon. Inst. 1, IV, 1856, p. 307—350), als zijnde toenmaals «den rechten ingangh tot den Matâram ende des Sousouhounang's hoff» (p. 311)? Van het oogenblik af dat ik deze desa in 1889 van Jogja uit bezocht, heb ik daaraan nimmer getwijfeld. Immers, aan den overkant van den grooten weg, ligt de desa Bedji («Waterwel»), die met de desa Tadjî («Hanespoor-vlijm») één geheel uitmaakt, en welke alleen door den grooten weg van elkaar gescheiden zijn; en in die desa Bedji nu ligt de Goenoeng Kěmpoel, waaromtrent ik in de Notulen Bat. Gen. XXXI, 1893, p. 141—142 eenige mededeelingen deed, en een schetsje gaf van de 12 oempak's (neuten) aldaar, die gewis in ouden tijd een monumentale ontvangst-pěndopo schraagden. Waar dus *in* het territoir der antieke desa Tadjî zich nù nog «een verhoogde plek» bevindt, die ter plaatse «Goenoeng [sic] Kěmpoel» heet, behoeft er nauwelijks aan getwijfeld, of die desa Tadjî van thans kan in oud-Mataramsche tijden zéér wel «Tadjî goenoeng» als volledigen en officieelen naam hebben gedragen; terwijl thans nog «een nandi en eenige andere Siwaitische overblijfselen» bij dien Goenoeng Kěmpoel verspreid liggen (l. c. p. 142).

Een geheel andere vraag is deze: kan de «Çrî Sandjaja» der jaartelling waarin de beide oorkonden van Gětak sari en van Tadjî (goenoeng) vervat zijn, *dezelfde wezen* als de Çrî Sandjaja, omtrent wien de tweede oorkonde getuigt, dat daar te Tadjî het desa-gebied (banua) tot vrijgebied (sîma) werd verheven — tot pěrdikan-desa dus werd gemaakt —, omdat er «vroeger» (nguni) Çrî Sandjaja «gelegerd was geweest» (zooals Dr. Brandes in 1887 çiniwi ri tarub vertaalde, zie reeds hiervóór p. 155; letterlijk, naar pers. meded. van Dr. Krom: «vertoefde in een tent»; dus in Vorstenlandsch-Javaansch van thans: makadjangan, d. i. «kampeerde onder een kadjang-dak», verg. het Jav. Hdwb. 1901, I, p. 527a)?

Dit nu is, zoo te zeggen, *onmogelijk!* Immers, daar 693 Sandjaja (het jaartal der 1^e oorkonde in die vreemde jaartelling) *ongeveer* gelijk moet staan met 837 Çaka (toen Daksha gewis Vorst was, blijkens de inscriptie van dat jaar uit Singasari, D. 87 in 't Museum te Batavia sinds 1893; verg. reeds Brandes in 1887 bij Groeneveldt, p. 359), dus 915 A. D., zoo moet 0 Sandjaja *ongeveer* = 144 Çaka = 222 A. D. zijn. Is het nu aannemelijk,

dat een Javaansch Vorst *bijna 700 jaren na dato* een feit zou gedenken, dat dan toch *in ca. 223 A. D.* (2^e oorkonde) moest hebben plaats gehad *in het hart van Midden-Java*! Terwijl we tot nog toe zelfs niet de minste zekerheid bezitten, dat er reeds in de 3e eeuw na Chr. eenige Hindoe-dynastie ergens op Java, laat staan in Midden-Java, heerschende was!

Het antwoord moet kortweg ontkennend luiden.

Neen. De éénige mogelijkheid, gegrond op de tot nu toe bekende oude Jav. oorkonden, is: dat hier door Vorst Daksha in ca. 838 Çaka, een feit werd herdacht uit het leven van Vorst Sandjaja van Midden-Java, den oprichter van een lingga op een «berg» (wel den Goenoeng Woekir, beter den Woekir of «Heuvel», even beW. Tjanggal in Zuid-Këdöe, in 654 Çaka; zie hiervóór *sub 3*); d. w. z. een feit, toen een kleine 200 jaar geleden. Dàt kan! Maar aan den anderen kant, is het instellen van eene «Çri Sandjaja»-jaartelling door Vorst Daksha in ca. 837 Çaka, en daarmee het op zijde schuiven van de Çaka-jaartelling die de Këdöe-Mataram'sche Vorst Sandjaja *zelve* in 732 A. D. had gebruikt, een daad van welbewuste, veel-zeggende opzettelijkheid. Al moge de vlieger der Sandjaja-jaartelling dan ook niet zijn opgegaan binnen het Jav. gebied — meer dan 2 maal is hij niet opgelaten, voor zooveel we thans weten; een jaar na mekaar —, deze verrassende innovatie van Vorst Daksha wil in wat gewoner menschentaal zeggen: «Ik, Opperkoning aller Javanen van Oost en West, stel eene nieuwe aera in, tot hulde aan «Sandjaja den Gelukzalige» uit den oertijd, in het land onzer herkomst, Voor-Indië! En de Çaka-jaartelling, heden ten dage op Java in zwang, verdwijne! Zus is mijne Wil.»

Hoogst opmerkelijk in dit verband blijft, dat de genoemde Vorst Sandjaja de éénige is van alle heerschers over het antieke Midden-Java van vóór 950 A. D., wiens naam niet totaal verdwenen is van Midden-Java, en zelfs er voorkomt bij een zéér opmerkenswaarde plek. Immers, beZ.O van Salatiga, «in den bovenloop der kali Sindjaja ten zuiden van desa Tingkir» (aldus Verbeek, Oudheden van Java, 1891, p. 96) kwam, bij de bronnen dier «kali Sëndjojo» (p. 97; bericht uit 1887) weleer «een vorstelijke badplaats» voor; alias «een bramisch bad» (Sieburgh in 1842, *ibid.*). Hoepmans in 1865 is vrij uitvoerig over deze «badplaats» aan de «kali Sindjojo» (Rapporten Oudheidk. Dienst N. I. 1913, p. 208—209). Deze kali Sëndjajã

is *natuurlijk* een rivier die in haar naam onmiddellijk teruggaat op den ouden Kědōe-Mataram-Vorst Sandjaja. En vlak daarbij, even Noord, ligt de desa Tingkir (men vergelijkte Verbeek's Kaart; Blad III); d. i. de historisch-vermaarde desa van Ki Djâkâ Tingkir, «den Jongeling van Tingkir», alias Mas Karebet, den *Eersten Sultan van Padjang* ($\pm$ 1568—1582; verg. o. a. Veth's Java, 2^{en} druk, I, 1896, p. 267—268 en 300—301), den zoon van den vermoorden Regent van Pěngging. Welk Pěngging weer een nu nog vermaarde groote bronvijver is in 't Kartasoera'sche, W. ten Z. van de suikerfabriek Bangak, met eenige overblijfselen van Hindoe-beelden.¹

Men behoeft slechts een heel klein beetje inzicht te hebben in de Javaansche geschiedenis en het Javaansche gemoed, om te begrijpen: dat de eierzuchtige zoon van een vermoorden Regent uit het Padjang'sche zijn opgevoed-worden te Tingkir, aan den linkeroever der rivier genoemd naar Vorst Sandjaja-Zaliger, opvatte als een vingerwijzing van Allah naar zijn heerscher-worden later over èn Padjang èn Mataram èn Kědōe.

Waar Vorst Sandjaja van Kědōe-Mataram in zijn Tjanggal-inscriptie van 654 Çaka bleek te zijn een warm Çiwaïet, mag ondersteld dat die mythische «Sandjaja» in Voor-Indië, naar wien hij zich blijkbaar noemde, evenzeer Çiwaïet was. Want dat die «Gelukzalige Sandjaja» in Voor-Indië — hoogstwaarschijnlijk zelfs in *Zuidelijk* Voor-Indië, *Zuidelijk-Dekhan* — te zoeken is, staat van te voren wel vast; aangezien in de eigen strophe 7 van die inscriptie, nà het vermelden van het «voortreffelijk, onvergelykelyk eiland, Java genaamd», een «allerheerlijkst miraculeus heiligdom van Çiwa» wordt vermeld — toch wel gewis *op den Diěng te denken!* —, dat was «overgebracht van den in 't gezegende land Kuñjarakuñjadeça gevestigden «stam», gelijk men het noemt». Met welk Kuñjarakuñja of kortweg Kuñjara (zooals Prof. KERN bij deze vertaling in 1885 opmerkte; Bijdr. Kon. Inst. 4, X, p. 130, of herdruk Verspr. Geschr. VII, 1917, p. 122) «eene streek in Zuidelijk Indië» wel

¹ De laatste uitgave der Residentie-kaart van Soerakarta, Herziening 1894, uitgave 1907, heeft (beN.O. de enclave Ampel) *foutief*: „K. Pendjojo”; en (beW. Kartasoera) voor Pěngging zoowaar: „Peni”! De kali Sěndjajâ vereenigt zich bij de halte Těmpoeran met de kali Toentang tot de kali Dėmak. Den bronvijver Pěngging bezocht ik in Jan. 1890; hij ligt bij de historische desa Logěnder (zie Brandes' Register op de Babad Tanah Djawi, 1900).

bedoeld moet zijn, «waar een berg was door Ćiwa geschapen . . . en het verblijf van den Ziener Agastya»; d. w. z. van den *Apostel der Tamil's*!

Ćiwaïtisch ook was de «Goden-berg», de Ćihyang of Ćiëng, de centrale godsdienst-«Sinaï» van het oudste Midden-Java. Vandaar ook weer, dat dit laatste weleer zóó overwegend Ćiwaïtisch is geweest, daarnaast deels (en later) Boeddhistisch; maar *niet* Wishnoeitisch, zooals toch de Hindoe-kolonie op West-Java tusschen ca. 400 en 500 A. D. was geweest, gedocumenteerd door den befaamden Vorst Poerņawarman uit het Buitenzorgsch-Bataviasche. Doch Vorst Daksha, beheerscher van Midden-Java plus Oost-Java, was drie kwart Ćiwaïet, en één kwart Boeddhist; hij eert het verleden zóózeer, dat hij tot hulde aan den mythischen stamvader Sandjaja (in het land Koendjara, alias Koendjarakoendja; dat met den laatsten naam door zijn Javaanschen voorzaat, Koning Sandjaja, in 654 Ćaka uitdrukkelijk als stamland is vermeld) eene nieuwe Aera instelt; maar hij is tevens in zooverre een «moderne» Hindoejavaan, dat hij binnen de hóógstens 10 jaar van zijn Vorst-zijn (of misschien maar 5) *in de onmiddellijke buurt van Prambanan* onder aanroeping van Ćiwa en Doerga een Boeddhistisch klooster begiftigt, en het jaar daarna door zijn Grootvizier en een Rijksgróóte, alweer *in de naaste buurt van Prambanan*, ter eere van zijn Javaanschen voorzaat, Koning Sandjaja, een vrijgebied laat stichten — waarover hij immers, als Vorst, alleen te gezeggen had! —, ditmaal onder aanroeping van Ćiwa en Boeddha, en met invlechting in den uitvoerigen tekst van 3 maal den naam van den heiligen Ćiwaïtischen berg van Midden-Java, den Ćiëng.

Nu rijst voor ieder die nadenkt, vanzelf een gewichtige vraag.

Te Prambanan verheft zich dat merkwaardig complex van den Tjaņđi P(a)rambanan, met den tempel van Ćiwa in 't midden als hoofdtempel, gericht naar het Oosten, met ten Noorden daarvan — d. w. z. ter slinkerhand (kiwå) — den Wishnoe-tempel, en ten Zuiden daarvan — d. w. z. ter rechterhand (tëngën) — den Brahmå-tempel. Aan deze Drie-eenheid, Ćiwa, Wishnoe, en Brahmå (*in deze volgorde*?)¹, met Ćiwa als Oppergod (Mahådewa)

¹ Aan den Mëndóet kan men door de plaatsing der 3 soorten van lotus-bloemen in de reliefs met de aanzwevende hemelingen vóór aan het voorportaal (n.l. één hemeling met een knop van den heiligsten Indischen lotus, den breedbloembladigen roserooden lotus, *Nelumbium speciosum* Willd., op het

in 't midden, is een overvloed van relief-beeldhouwwerk gewijd, dat voor ca. 50 pCt. Boeddhistisch mag heeten in opvatting, in godsdienstige sereniteit van de hoofdfiguren; terwijl de andere 50 pCt. goeddeels zijn gewijd aan de Daden van den Geweldigen Rāma, den Veroveraar van Zuid-Indië, den Achterkleinzoon . . . van Raghoë, welke laatste met name door Vorst Sandjaja van Kêdœ-Mataram in 654 Çaka wordt geëerd (strophe 11 der inscriptie van Tjanggal; zie p. 146 hiervóór) als Model-Vorst, immers als eene «die het gebied van verscheidene naburige vorsten veroverd heeft».

De bouwperiode van den Tjañdi Prambanan, dien drie kwart openlijk-Çiwaïtischen en één kwart verholen-Boeddhistischen tempel, wordt sinds bijna dertig jaren algemeen erkend als te rekenen te zijn kort vóór 850 Çaka — toen Midden-Java ging zwijgen, en Oost-Java ontbloede —; de stijl er van geldt als merkwaardig-synkretistisch, en als een overgang van den klassieken Middenjavaanschen tot den zich verinlandschenden Oostjavaanschen stijl.

De slotsom ligt voor 't grijpen: moet niet met gróóte mate van waarschijnlijkheid Daksha, toen hij in ca. 820 Çaka Rijksbestierder werd van Midden- en Oost-Java, de Stichter zijn ge-

rechterportaal, dus in 't N. O.; doch twee hemelingen achter elkaar, met resp. een blauwen scherpbloembladigen lotus, Nymphaea stellata Willd., en een witten scherpbloembladigen nacht-lotus, Nymphaea Lotus L., op het linkerportaal, dus in 't Z. W.) beslist constateeren: dat hier resp. niet alleen Brahmā, Wishnoe en Çiwa door de drie hen verzinnebeeldende lotusbloemen, hulde brengen aan den Boeddha; doch tevens: dat hier, naar goeden Hindoe-trant, rechts hooger is dan links, en de ééne rose lotus aan den dageraads-kant hóóger rekt dan de twee Nymphaea's aan de avond-zijde. Desgelijks is ook in het sanctuarium van den Mëndoet, het Padmapāni-beeld (alias Awalokiteçwara), aan de rechterhand van den centralen Mensch-Boeddha gezeten, hóóger dan het Mandjoeçri-beeld aan diens linkerhand; of, zooals het in R. K. kerktaal zou kunnen heeten: de Padmapāni in den Mëndoet zit aan den Evangelie-kant, de Mandjoeçri aan de Epistel-zijde.

Bij Prambanan mag men vragen, of dáár soms al niet het echt-Javaansche kiwā-těngě doorbreekt, dat later Jav. hofzede is geworden? Zoo neen, dan mag men wel eens nagaan bij de jongere monumenten op Oost-Java waar daar een dergelijke kentering van opvatting dan wel, en met voldoende waarschijnlijkheid, vermoed mag worden.

Dat bij al dit „rechts” of „links” steeds van het centrale Godenbeeld uitgegaan moet worden, spreekt van zelf; evenals in een R. K. kerk van het Christus-beeld in 't midden van het koor; bij Garëbëg's van den Vorst; in onze (Gothische) heraldiek van het blazoen-zelf. Over de 3 soorten van lotusbloemen bovengenoemd, verg. nader mijn stukje „Lotus” in den 2^{den} druk der Encycl. v. N. I., dl. II (1918).

weest van den Tjandi Parambanan, die in ca. 840 Çaka, toen hij reeds eenige jaren Vorst was over het geheele Rijksgebied, voltooid of zoo goed als voltooid was?

Waar we tot nog toe in absoluut duister tasten omtrent de stichters — deels stichtsters? — van den Boroboedoe of Mendoet, zouden we dan voor het complex van Tj. Prambanan een begin van licht hebben.

5. Een zeldzame hulde aan Rijksbestierder Gadja(h)mada, in 1265 en 1269 Çaka.

Het Mandjoecri-beeld van 1265 Çaka = 1343 A. D., tot schande van ons land sedert 1862 prijkend in het Museum van Volkenkunde te Berlijn ¹, vertoont op het heupkleed van den Heilige een allermerkwaardigst *kleedij-patroon*. Prof. GRÜNWEDEL heeft dit voor de eerste uitgave van zijn *Buddhistische Kunst in Indien* (1893) op p. 56 laten reproduceeren naar, blijkbaar, eene pen-teekening; in den tweeden druk — alleen op den stempelband, niet op het titelblad, als zoodanig gekenmerkt — van dit voortreffelijke Berlijnsche handboek (1900), werd zij op de helft verkleind en veel minder sprekend op pag. 56 nogmaals opgenomen. Hiernaast werd zij als tekst-illustratie weergegeven naar die eerste krachtige afbeelding van 1893.

Beide malen plaatste er Grünwedel hetzelfde onderschrift bij: «Meerelefant: Makara, aus dem Gewandmuster des altjavanischen Mañdschucri».

Nu stuit men bij dit onderschrift al dadelijk op de tegenstrijdigheid met Grünwedel's eigen opvatting, ook elders in dit handboek (men zie het

Register), dat de «Makara» de naar Indischen trant vervormde «Dolfijn» der Grieksche Aphrodite zou zijn («der Delphin der

¹ Men zie hierover mijn uiteenzetting in de *Singasari-Monographie* (1909), p. 115—116. Men verbeterde daar op r. 17 v. o. de drukfout „onder” in „oder”.

Aphrodite gab die Vorlage», l. c.), waaruit dan ontstond: «Der Meerelefant Makara, ein Wesen, zusammengesetzt aus dem Vorderleib eines Elefanten mit dem Unterleib und Schwanz eines Fisches». Dit schrijft hij op *dezelfde* bladzijde, waar hij bovenstaande afbeelding geeft. Wáár echter heeft het Hindoesche makara-motief ooit *twee zware olifants-pooten* te zien gegeven, zooals hier?

Dit wordt, met permissie, stelselzucht; het is geen kritisch bekijken meer van wat men voor zich heeft.

De ommestaande afbeelding spreekt voor zich zelf. Dat het makara-motief er *ten deele* mee wordt uitgedrukt — dat is dus de vervormde dolfijn, waaraan de Indiërs den olifantskop en de olifantsslurf gaven¹; misschien ook onder den indruk der waterzuilen die verscheiden walvisch-achtigen opspuiten — is onmiskenbaar; bovendien komt dat motief, naar de opmerking van VAN ERP in 1909, voor aan den Mendoet bij den Mandjoecri,² aan de linkerhand van het naakte Boeddha-beeld gezeten. Maar méér, véél meer nog, is in dit Oudjavaansche kleedij-motief een wezenlijke olifant teruggegeven, met twee krachtige voorpooten, een nederwaarts — en *niet* in makara-trant opwaarts — gekrulde slurf, met nauwelijks iets wat op een staart lijkt — die in de heusche makara-afbeeldingen altijd zoo uitvoerig behandeld wordt —, doch met zwierende gebundelde krullen boven den rug, welke aan het geheel alleréérst het type geven van een (*sit venia verbo!*) «vliegende olifant».

Nu is dit Mandjoecri-beeld — men zie de laatste transcriptie met vertaling van de inschriften op voor- en achterkant door Prof. KERN in de Singasari-Monographie (1909), p. 101 — een schenking (oprichting) van den Midden-Sumatraanschen Vorst Adityawarman (vóór 1343—ná 1375 A. D.) in 1265 Çaka =

¹ Volgens anderen echter is het prototype van de makara de *krokodil*. Prof. VOGEL maakt mij daarbij attent op het opstel van H. COUSSENS in 't Annual Report Arch. Survey of India, 1903—04 (Calcutta, 1906), p. 227—231, „The makara in Hindu ornament”, met vergelijkende plaat van diverse makara's, oude en jongere; waarbij ook enkele afbeeldingen zijn die aan een rhinoceros doen denken. De eind-indruk is, dat men *niets zekers* kan zeggen, evenmin als omtrent den waren oorsprong van de Chineesche draak-figuur of de Gothische spuier-gedrochten. Natuur-indrukken van meer dan één vervaarlijk gedierte werden hierbij verwerkt door een goede dosis fantasie van verschillende kunstenaars.

² Zie Twentieth Century Impressions of Netherlands India (1909), p. 148.

1343 A. D.; ter eere (op den voorkant) van deze Boeddhistische Godheid, en onder uitvoerige vermelding (op den achterkant), na kortelijk zijn eigen naam, van «Hare Majesteit de Opperkoningin» uit wier «geslacht» hijzelf afstamde. Met deze «Opperkoningin» wordt echter *niet* bedoeld de toen regeerende Koningin-Regentes van Java, Djajawishnoewarddhanī (1329—1350 A. D.), moeder van Hajam Woeroek, zooals t. a. p. nog aangenomen werd; maar dier eigen toen nog levende moeder, de Koningin-Douarière (Rādjapatni; de Ratoe Agëng, zou men thans in de Vorstenlanden zeggen), zooals Dr. KROM in 1916 heeft bepleit¹, en waarmee Prof. Kern zich toen vereenigd heeft.

Doch daarnaast regeerde als Rijksbestierder van Madjapahit sinds 1253 Çaka = 1331 A. D. — *niet* pas sedert 1268 C.² — de befaamde Gadjah Mada (in Sanskrit-vorm Gajamada; in 't Mal. Gadjah mēta), d. w. z. de «Geile (= Woest-sterke, Wilde) Olifant», die in 1272 Çaka = 1350 A. D. de Bismarck zou worden van den toen optredenden jongen Vorst Hajam Woeroek, het «Hane-Jong».

Men begint al te voelen, welk keurig hovelings-compliment de Sumatraansche Vorst Adityawarman in 1343 A. D. «op Javaanschen bodem» (zooals de achterkant van het Mandjoeëri-inschrift zegt), na den lof aan «Hare Majesteit de Koningin-Douarière», heeft willen brengen aan Rijksbestierder Gadjah Mada in bovenstaand opmerkelijk en symbolisch kleedij-patroon.

Maar vier jaar later, in 1269 Çaka = 1347 A. D., laat dezelfde Vorst Adityawarman, ditmaal op Sumatraanschen bodem, immers te Padang Tjandi, in het landschap Dharmāçraya = Sigoentoer³, aan den bovenloop der Batang Hari, een Amoghapāça-beeld wijden door zijnen Patih; en in het uitvoerig Sanskrit-opschrift op den achterkant van dit beeld — men zie het opstel van Prof. KERN in Tijdschr. Bat. Gen. XLIX, 1907, p. 159—170; of den herdruk in diens Verspr. Geschr. VII, 1917, p. 163—175 —, wordt, in een soort Indonesisch Sanskrit dat Prof. Kern «gali-mathias» noemt, in den aanvang Adityawarman-zelve verheerlijkt als «in edelaardigheid gelijkende op den olifant der woudspelonken

¹ Verslagen en Meded. Kon. Ak. v. W., afd. Letterk., 5, II (1916), p. 335—336.

² Zie Dr. Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 252—256.

³ Zie mijn stukje in Notulen Bat. Gen. 1909, p. 117—118; en Dr. Krom in Versl. en Meded. (als boven, 1916), p. 326—329.

(d.i. den wilden olifant) wegens *sandoha* (= brons-sap) en stem» (l. c. p. 163, of p. 169). D.w.z.: Adityawarman vergelijkt zichzelf met welgevallen in 1347 A. D., ditmaal in geschrifte, met den «*Wilden Olifant*», d.i. met Gadjah Mada, die natuurlijk de *fautor*, de beschermheer, was geweest en gebleven van den Sumatraanschen Vorst aan het Koningshof van Groot-Java!

Een zeldzamer fijn-Oostersch compliment dan dat kleedij-patroon op het 4 jaar *oudere* beeld van den Mandjoeçri — die ook in de 3^e strophe van het Amoghapāça-beeld nog met name gehuldigd wordt; zie Kern, l. c. p. 164 of p. 170 —, zal echter wel niet in de heele Hindoejavaansche ikonographie te vinden zijn!